

IVANA HOLZBACHOVÁ

TAINOVO POJETÍ SPOLEČNOSTI A STÁTU

Hippolyte Taine píše o pojetí státu především v díle *Vznik současné Francie*, kde je přirozeně klade do protikladu s tím, jak stát chápali revolucionáři, především jakobíni, a později Napoleon. Tak se dovídáme, že člověk přirozeně, tak, jak jej příroda vytvořila, chce být vlastníkem a chce vlastnictví zvětšovat. To je hybnou silou jeho aktivity. V poznámce se dokonce dočítáme, že tento impuls působí stokrát víc než ostatní motivy, jako je například láska k lidem, k bližním nebo láska k vlasti.¹ Taine uvažuje o člověku jako o bytosti, která je vybavena instinkty. Ty existují v každé společnosti, ale obvykle jsou potlačeny. Tam, kde naopak prolomí své meze, je jejich škodlivost zjevná.² To se může přihodit tam, kde stát nesplňuje očekávání lidí. Lidé stát milují jen kvůli službám, které jim poskytuje, a v míře, v jaké jim je poskytuje. Jakmile ale zraňuje jejich pocity, mizí láska k vlasti a obyvatelstvo myslí jen na ukojení svých zvířecích žádostí, lidé jsou lhostejní ke své práci a nejhorší je, že jejich mravnost mizí. Mění se ve zvířata.³ Právě to se stalo ve Francouzské revoluci.

Taine se zabývá úkoly státu. Konstatuje, že stát je pro lidskou společnost nutný: „Každá lidská společnost potřebuje nějakou vládu, tj. veřejnou moc.“⁴ Tato moc však může přinést užitek jen tehdy, když je přizpůsobena svému účelu. To znamená, že při jejím budování je nutné mít přesně na zřeteli rozsah práce, kterou má vykonávat, a materiál, který má užívat. Pokud už stát existuje, charakterizuje ho Taine takto: „Každý státní systém je prostředí,

¹ H. Taine, *Die Entstehung des modernen Frankreich*, Bd. II: *Das revolutionäre Frankreich*, 3. Abt., Leipzig: Ambr. Abel (rok vydání neudán), s. 433.

² *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 443.

³ *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 144.

⁴ H. Taine, *Die Entstehung des modernen Frankreich*, Bd. III: *Das nachrevolutionäre Frankreich*, I. Abt., Leipzig: Abel & Müller (rok vydání neudán), s. 99.

kteřé různým způsobem působí na lidské rostliny...“⁵ Třeba tak, že stanoví hranici mezi soupeřícími rolemi a právy, jež se k nim váží a jimiž jsou vybaveni lidé. Tak se vytvářejí občanské zákony, které má provádět vláda a policie.⁶ Taine si velmi dobře uvědomuje aristotelskou zásadu, že není možné vybudovat jeden model státu a ten se pak snažit vnučovat jednotlivým společnostem. Kromě toho si uvědomuje také to, že během doby se podmínky, ve kterých lidé žijí, mění a státy se jim musí přizpůsobovat. Pozoruhodná jsou přirovnání, která tu Taine používá: „Přísně vzato je v lidské společnosti jakési nářadí, jako ten či onen stroj v nějaké továrně nebo organický útvar v lidském těle.“⁷ Těmito nástroji jsou zřejmě instituce. Ty se musejí přizpůsobovat svému účelu. Jenomže to má jednu podmínku: Čím více je nástroj vhodný pro jednu činnost, tím omezenější je okruh jeho působení. Během vývoje, ať už společnosti nebo organismu, se nástroje (u organismu orgány) stále více specializují. To ze začátku nemusí mít záporné důsledky, znamená to jen, že struktura dané skutečnosti se stává složitější. U lidí začíná vývoj hordou, ale pak se funkce rozrůstají, až vzniká složitá společenská struktura s obcemi, provinciemi, církvemi, školami atd. Tyto instituce jsou však už natolik specializované, že mohou vykonávat jen funkce, k nimž byly určeny, a žádné jiné.⁸

Lidé disponují mnoha rolemi a právy, která se k nim váží. Stát má stanovit hranici mezi soupeřícími právy, a to tak, že vytváří občanské zákony, které vláda a policie mají provádět.⁹ Jejich role by však podle Tainova názoru měla být omezená a neměla by příliš zasahovat do nejpřednějších zájmů a práv lidí. Domnívá se, že těmito zájmy – ať už se to týká jednotlivců, nebo kolektivů – je být osobou. To se týká jak lokálních společností, tak samotného státu. A stát si musí dávat pozor na to, aby neznevýhodňoval jedny na úkor druhých. Nesmí lokálním společnostem předávat některé své kompetence, ani se zmocňovat jejich (např. zacházet s jejich kapitálem).¹⁰ Tady se už dostáváme do oblasti příliš silného státu. Může se stát, že stát bude zabraňovat vzniku nových společností a útvarů. Když se to děje dlouho, ztrácejí tyto útvary svou regenerační sílu, mizí „vzájemná důvěra, spontánní zachovávaní zákonů, věrnost, předvídatost, uměřenost, trpělivost, vytrvalost, praktický rozum a všechny ostatní dobré vlastnosti srdce a ducha, bez nichž žádný spolek nemůže být užitečný, ale ani životaschop-

⁵ *Tamtéž*, Bd. II, 2. Abt., s. 10.

⁶ *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 131.

⁷ *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 119.

⁸ *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 119–123.

⁹ *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 131.

¹⁰ *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 319.

ný“.¹¹ Objevuje se společenská i politická neschopnost a stát se z živého organismu stane shlukem počitatelných, proti sobě stojících jednotek.¹² A Taine dovozuje: „Vidíme tedy, že veřejná moc, pokud překročí původní působnost vůči ostatním i jejich majetku, nejen neplní své úkoly, ale dělá pravý opak.“¹³

To nepochopili jakobíni. Podle jejich názoru měl mít stát jako absolutní vládce neomezenou moc, která neponechávala jedinci ani nejmenší nezávislost. „Přesně vzato, nebylo jen Řecko a Řím, ale ve všech prvotních kulturách [...] byl základ společnosti stejný jako ve zvířecích společnostech: Jedinec náležel celku jako včela úlu. [...] Byl pouhým orgánem nějakého organismu.“¹⁴

Přesný opak vidí Taine v současných státech. Jedinec se podle jeho názoru stává stále svobodnějším. Už od počátků křesťanství byli občané a náboženství dvě oddělené oblasti – ostatně už v evangeliích najdeme výrok, co je císařovo císaři, co je božího bohu. Dalším krokem byl podle Taina, který nebere v úvahu ani středověk ani renesanci, vznik protestantismu. Ten samozřejmě zpočátku vedl k náboženským válkám, a aby se náboženské kasty vzájemně nevyvraždily, musely se naučit žít vedle sebe – a stát je musel strpět. Protestantismus také vedl k rozvoji filozofie a vědeckého poznání. Došlo to tak daleko, že se počet spekulativních mínění a věr nekonečně rozšířil a „dnes má každý myslící člověk své vlastní náboženství“.¹⁵ Aby se stát nedostal do nekonečných konfliktů, musí se tedy chovat ke smýšlení lidí neutrálně a uznat, že se do něj nemá vměšovat.

Už z toho je jasné, že se Taine domnívá, že současná doba nepotřebuje silný stát. Ukazuje to také na válkách, které jsou méně četné a méně barbarské a nevedou k zotročování lidí nejenom proto, že otrok jako takový je nebezpečný, ale také proto, že už není potřeba. Během dlouhých staletí se ukázalo, že svobodná práce a práce strojů vede k blahobytu rychleji a jistěji. Války už neslouží jako primární zdroj zisku. V tomto ohledu se na jejich místo dostala výroba a směna. Kromě toho mají lidé stále menší chuť jít válčit a navíc, se změnami válečné techniky šlo ruku v ruce její zdražování. Stát tedy jde do války, jenom když se musí bránit. A právě proto, že oslabila vojenská složka státu, přestává být celek všemocný a jedinec se mu už nemusí podřizovat.¹⁶

11 *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 130.

12 *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 131.

13 *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 126.

14 *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 116–117.

15 *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 117.

16 *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 118.

Proto je pro moderní společnost podle Taina vhodný liberální stát. Takový stát může být bohatý, silný a zdravý, když jsou takoví všichni jeho členové. Proč by jim měl předepisovat ještě nějaké zvláštní chování? Kdyby to udělal, poškodilo by to podle Tainova názoru zájmy celku.¹⁷ Ten spočívá v zájmu každého jednotlivce – takové zájmy má každý jedinec své vlastní. Nelze mu je libovolně určovat. Ale k těmto zájmům patří všude neomezené disponování sebou samým, svým tělem, svým majetkem, svoboda slova a shromažďování. Dnes je tato potřeba svobody naléhavější více než kdy dříve. To má dva důvody: přirozený a historický. Podle prvního z nich je jedinec světem sám pro sebe. Podle druhého se člověk díky působení různých kultur stal nejoriginálnějším a nejcitlivějším stvořením. Čím je člověk civilizovanější, tím větší odpor pociťuje ke každému nátlaku. Stát by měl tedy nátlak používat jen proti vnějšímu a vnitřnímu nebezpečí. Měl by se spokojovat s co nejmenšími daněmi a ponechat iniciativě jednotlivce co největší prostor.¹⁸ Dokonce, i pokud uvažujeme o společnosti jako o materiální a duchovní dílně, jejíž dokonalost spočívá v jejím nejproduktivnějším a nejúspěšnějším chodu, pak je i v tomto případě nejvhodnější slabý stát. Většinu povinností lépe plní svobodní jedinci, přirozená společenství nebo svobodná sdružení.¹⁹ Díváme-li se na člověka jako producenta hodnot a služeb, který má za účel jen pěstění společnosti a výhodu spotřebitele,²⁰ funguje soukromé podnikání lépe. Soukromníkům by tedy mělo být dovoleno svou činnost libovolně rozšiřovat. Stát si může dělat nárok jen na to, co soukromníci nechtějí nebo (dlouhodobě) zanedbávají. Stát plní hlavně ty úkoly, pro které má prostředky jen on sám: ozbrojenou moc. Dále pod něj spadá správa toho, co je v obecném zájmu a nikdo to nemá zájem dělat: neobdělávaná pole, veřejné lesy, řeky, mořské pobřeží, cesty, vláda v koloniích, vypracovávání zákonů, ražba peněz, propůjčování občanských práv a ještě fakultativní povinnosti – opatření, která se netýkají svobody živých, ale připravují blaho budoucích generací.

Nepřímým způsobem stát zasahuje do vytváření lidských zdrojů pro budoucnost, tj. do výchovy lidí fyzicky, duchovně i mravně zdatných, a to už tím, že lidem ponechává individuální pomocné zdroje a umožňuje jim stále více produkovat. V tomto případě tu jde hlavně o zachování soukromých ctností a vlastností, které týkají např. rodinného života nebo lásky k vlasti. Stát se především nesmí dotýkat cti a svědomí nebo dovolit někomu, aby se jich dotýkal.

17 *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 133–134.

18 *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 134–136.

19 *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 137.

20 *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 140–142.

Tím už přicházíme k počátku kritiky příliš neliberálního státu, zpočátku založené na obraze: Svou povahou je veřejná moc velkým mečem vytašeným z pochvy, mečem, který vznikl mezi malými noži, kterými se lidé předtím snažili vzájemně se pozabíjet. Způsobil, že se lidé – až na zločince – těchto nožičků vzdali. Tento meč slouží na obranu proti vnějšímu nepříteli a proti těm, kteří uvnitř země své nožičky nezahodili.

Pokud se stát omezí na tuto úlohu, musí mu být občané vděční za bezpečí, které jim zajistil. Za to občané státu poskytují prostředky a služby, které ke své existenci potřebuje (mezi občanem a státem neexistuje psaná smlouva, ale tichý souhlas podobný souhlasu mezi dítětem a jeho rodiči). Je nutné harmonicky utvářené společenství, jehož základy spočívají na slušnosti a oddanosti občanů. Tento možná poněkud vypjatý liberalismus je zřejmě Tainovým ideálem. Ale situace nemusí být takto idylická: Stát může na občanech vymáhat další sumy, pokud na sebe bere funkce, které od něho občané nevyžadují: být kazatelem morálky a vychovatelem. Taine se naproti tomu domnívá, že každý člověk má své vlastní smýšlení, náboženství apod., zkrátka svou vlastní individualitu. Vzdát se jí mu brání čest a svědomí, a tak se stát dostává do konfliktu s požadavkem svobody občanů. Navíc stát, aby mohl plnit nové úkoly, které si přisvojil, požaduje víc peněz. Stát tedy používá peníze, které mu lidé nedluží, ale které jim neoprávněně vzal, k trestání a pronásledování lidí. Podle Taina si horší útlak nelze představit. Proto vyzývá: „Netrpme, aby byl stát něčím jiným než hlídacím psem. [...] Je absolutně nutné držet ho na řetězu uvnitř jeho ohrady.“²¹

Ne vždy se ale Tainův ideál podaří naplnit. Taine to ukazuje na třech případech: v prvním díle své knihy na státu Starého režimu, ve druhém na jakobínském a ve třetím na tom zřízení, v němž sám žil. Vycházel přitom z přesvědčení, že ve státě existuje více společenských uskupení „společností“ v užším smyslu – upozorňuje např. na rozdíl mezi náboženskou a politickou společností. Zákonodárce musí s těmito rozdíly počítat, musí brát ohled na všechny hnací síly, nejvíce však na smysl pro společnost. Nemůže zvýhodňovat jedny lidi před druhými, musí rovnoměrně rozdělovat výhody a povinnosti. Jinak se ta skupina obyvatelstva, která je znevýhodněna, postaví na odpor. Takovým způsobem zašla stará monarchie. Ale zároveň stát musí ponechat lidem v rukou vedení jejich vlastních záležitostí – v opačném případě občané zleniví. Nový systém se vyhnul první chybě. Ale tou druhou se prohřešil vrchovatě.²²

Jakobínský stát postupoval úplně jinak než stát liberální. Chtěl vše podřídit svému dogmatu. Ničil tak nejen soukromé, ale i vlastní zdroje. Podle

²¹ *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., 131.

²² *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 307–309.

Taine tomu tak bylo proto, že občané milují stát pouze kvůli službám, které jim poskytuje. Jakmile ale zraňuje jejich city, mizí láska k vlasti a občané myslí jen na ukojení zvířecích žádostí, jsou lhostejní ke své práci a mravnost ze společnosti mizí – lidé se stávají zvířaty.²³ A skutečně Taine právě v souvislosti s jakobínským státem mluví na mnoha místech o nezvířectění tehdejší společnosti.

Svým způsobem podobnou chybu udělal Napoleon. Taine upozorňuje na skutečnost, že když na sebe stát bere soukromé úkoly, bere na sebe také výdaje. Ty pozvolna vyčerpávají státní pokladnu a státní poklad, což ve svých důsledcích může vést ke státnímu bankrotu, který opět veřejné funkce zcela zničí: už nejsou peníze na školství, bohoslužby ani dobročinnost. Tyto funkce jsou však poškozovány – v případě, že na ně peníze jsou – už tím, že stát jim vnucuje svá měřítká a ideologii.

Ale ani když se to neděje, slouží stát špatně, jestliže do těchto záležitostí a do soukromých sdružení zasahuje. Svá sdružení si mají vést lidé, kteří je znají, už jen proto, že tato sdružení se podstatně liší od státu. Stát řídí zvenku to, co má být řízeno zevnitř, a kde hrají úlohu soukromé zájmy, lokálpatriotismus, rodinné svazky, smysl pro lásku k bližnímu, náboženství atp. Snaží se je podříditi jednotným pravidlům, ale tím je poškozují.²⁴ Tím se prohršil napoleonský stát, v němž Napoleon chtěl mít všechno pod svou kontrolou, to chtěl ale i stát, v němž Taine žil, protože ten vyrůstal z napoleonských kořenů.

Taine má rozporuplný vztah k demokracii. Sice ji podporuje jako podmínku liberálního zřízení, ale na druhé straně by chtěl tzv. geometrickou demokracii, v níž mají hlasy různých občanů různou váhu. Není mi známo, zda se v této otázce odvolával na J. S. Milla, ale jejich názory se mi v tomto bodě zdají podobné. Ukazuje se to už v Tainově varování před přímým všeobecným volebním právem, ve kterém jsou hlasy pouze sečteny, a ne zváženy. Tady má podle jeho názoru zákonodárce ještě co dělat. Měl by napodobit přírodu a umět v ní dobře číst: „Rozdělení zátěží už přečetl; nyní může, bude-li mít otevřené oči, rozřešit také rozdělení práv.“²⁵ Pokud to neudělá, dostává se stát do nebezpečí. Státní správa upadá, protože v demokratickém hospodářství je její zachování stále dražší. Platí ji bohatí, ale v důsledku všeobecného hlasovacího práva s ní disponuje chudší většina a ta se klidně rozhodne bohaté přetěžovat. Vymýšlí si i nové potřeby: veřejné práce, bezplatné školství, nadace, stipendia – a nemyslí na dluhy, které zanechá budoucím generacím. Po roce 1848, 1870 a zvláště od roku 1882,

²³ *Tamtéž*, Bd. II, 3. Abt., s. 143–144.

²⁴ *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 126–129. V souvislosti s těmito názory je zajímavé poznamenat, že se zde Taine v poznámce odvolává na H. Spencera.

²⁵ *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 349.

kdy byla zrušena povinnost nechat odsouhlasit výdaje největším plátcům daní, se s penězi daňových poplatníků plýtvá. Stoupají daně, a přesto se obce zadlužují. Taine v této souvislosti předpovídá zhroucení místních společenství.²⁶

Podívejme se nyní na Cointetův výklad této otázky. Cointet píše, že Taine se nikdy nevyslovil pro jakoukoli formu politického režimu. Podle jeho názoru byla dobrá jakákoli ústava, pokud sloužila svému cíli, tj. veřejnému zájmu. „Nejlepší vláda je vždy ta, která je nejvíce vhodná k civilizování lidu.“²⁷ Zde jako bychom četli řádky z Millových *Úvah o vládě ústavní*.

Taina podle Cointeta zajímala hlavně architektura moci. Na podzim 1871 publikoval brožuru *Du suffrage universel et de la manière de voter* (O všeobecném hlasovacím právu a způsobu volby). V ní se vyslovil pro kontrolované všeobecné hlasování, a to dvoustupňové. Zdůrazňoval výchovu mas. K té měly přispět i lokální svobody. Cointet připisuje jeho názory vlivu Tocquevillových prací, které Taine četl při přípravě Vzniku současné Francie,²⁸ já se ale domnívám, že pokud jde o otázku volebního systému, mohl být ovlivněn Millem, se kterým si, jak píše Cointet, také dopisoval.²⁹

„V Tainovi byl aristokrat myšlení, pro něhož nové mravy vyhladily veškerou aristokracii.“³⁰ To je vidět na jeho *Notes sur la province* (Poznámkách o venkově). Nevyvozoval z toho ale závěr, že společnost je kvůli tomu definitivně odsouzena k regresi. Cointet byl přesvědčen, že Taine si přál meritokracii – vládu vědců, jejichž privilegiem je rozum. Nedomníval se však, že těmito vědci jsou polovzdělanci, které produkovalo soudobé školství. Proto navrhoval nový projekt vzdělávání. Vzdělance by měly produkovat vysoké školy založené na velkém množství malých univerzit, které by byly svobodné, nezávislé, decentralizované a konkurovaly by si. Věřil i v roli tisku a výchovy mas.³¹

Cointet upozorňuje ještě na jeden aspekt Tainových nadějí. Taine věřil v blahodárné působení sociologie,³² která by svou analýzou minulých i současných společností mohla ukázat, jaká vláda odpovídá charakteru obyvatelstva.

²⁶ *Tamtéž*, Bd. III, 1. Abt., s. 376–381.

²⁷ J. P. Cointet, *Hippolyte Taine – un regard sur la France*, Paris: Perrin 2012, s. 304.

²⁸ *Tamtéž*, s. 112–113.

²⁹ *Tamtéž*, s. 339. Podle Cointeta si Taine kromě Milla dopisoval také s H. Spencerem, M. Arnoldem, z Němců pak s F. Wöpkem, orientalistou M. Müllerem, K. Hillerbrandtem, několikrát s F. Nietzsche a J. Burckhardtem a z Rusů s Turgeněvem.

³⁰ *Tamtéž*, s. 300.

³¹ *Tamtéž*, s. 300–301.

³² *Tamtéž*, s. 292.

P. Lacombe, který Tainovy názory komentoval podstatně dříve než Cointet, poukazuje na to, že Taine v podstatě neví, čím moderní stát nahradit.³³ Navíc s ním nesouhlasí v názoru, že egoistický a sociální instinkt jsou v antagonistickém vztahu. Podle Lacombova mínění se mohou také doplňovat. Kromě toho mu vytýká také to, že směšuje státní instituce místy se soukromými asociacemi a místy dokonce s absolutně individuálními díly (např. vědecká práce).³⁴

Psala-li jsem tu o Tainových názorech na liberalismus, je nutné si uvědomit, že se s tímto systémem v jeho relativně čisté podobě setkal v Anglii, a to nejen prostřednictvím literatury, ale i osobně, při svých návštěvách v této zemi. Cointet píše, že se jeho pozornost upnula k Anglii poměrně brzo. Už v roce 1855 publikoval články o Maccaulaym a připravoval stať o Dickensovi, Chaucerovi a Shakespearovi. To byly prvopočátky jeho *Dějin anglické literatury*. Kolem roku 1860 už měl mnoho materiálů a začal vytvářet celkový plán díla. V témže roce podnikl svou první dvouměsíční cestu do Anglie a o dva roky později navštívil Anglii podruhé. Podle Cointeta jeho zájem o tuto zemi nasměrovaly už vlivy rodiny, ale také školy, ze spisovatelů pak Stendhal a z historiků a politiků Giuzot, z anglických pak Buckle a jeho *Dějiny civilizace v Anglii*, které četl roku 1857.³⁵

Británie v té době znovu nabývala své duchovní hegemonie, kterou měla v 18. století a kterou na přelomu 18. a 19. století vytlačil německý romantismus a německá klasická filozofie. Taine jako první konstatoval, že z této převahy Německa kolem roku 1850–1860 už nezbylo nic.³⁶

Na základě své druhé cesty napsal Taine *Notes sur l'Angleterre*, o které se budu v těchto odstavcích opírat. Než se však dostanu přímo k nim, nemohu opomenout Lacombovu kritickou poznámku zaměřenou na Tainovu představu o minulosti – a to o minulosti Francie. Ta je prý velmi nepřesná a navíc ovlivněná právě jeho pohledem na současnou Anglii.³⁷

Tainovy *Poznámky o Anglii* opravdu nejsou ničím více než poznámkami zachycenými navíc chronologicky. Vyjadřují tedy spíš tříšť dojmů. Asi proto v nich nalezneme poměrně dost rozporů. Na druhé straně se místy jakoby objevují výroky, které naznačují jeho budoucí teorii rasy, momentu a prostředí, která se pak naplno objevila v jeho úvodu k *Dějinám anglické literatury*. Ale to není třeba přeceňovat. Prvky této teorie nebyly v jeho době neznámé a dá se říci, že Taine je spíš systematizoval než cokoli jiného

³³ P. Lacombe, *Taine – historien et sociologue*, Paris: V. Girard & Brière 1909, s. 157–158.

³⁴ *Tamtéž*, s. 215–217.

³⁵ J. P. Cointet, *Hippolyte Taine...*, s. 75.

³⁶ *Tamtéž*, s. 76 a 77.

³⁷ P. Lacombe, *Taine – historien et sociologue...*, s. 19.

a navíc *Dějiny anglické literatury* začaly vycházet dost brzy po jeho druhé cestě.

Jeden z prvních dojmů, kterým Anglie zapůsobila na Taina, můžeme ocitovat přímo: „Společnost je krásná budova, ale jaká chátra v posledním poschodí. Civilizace ukázněuje člověka; ale zvířecí instinkt je velmi neústupný. – Netroufám si ještě vyřknout soud; ale přesto se mi zdá, že zlo a dobro jsou tu větší než ve Francii.“³⁸ To se týká už rozdělení společnosti. Taine upozorňuje na nedemokratické chování občanů: ti vytvářejí hierarchie nejenom na základě rodu, ale i postavení v zaměstnání – poukazuje např. na hierarchické chování služebnictva ve velkém domě. To se mu nelíbí.³⁹ Na druhé straně je však (na základě rozhovorů s Angličany) přesvědčen, že chtějí nechat aristokracii vládnout, pokud ovšem bude vládnout dobře, ve prospěch národa a ne ve svůj vlastní. Upozorňuje také na to, že aristokracie od roku 1822 platí největší část daní. „Nakonec se Anglie stane republikou, pro kterou budou aristokratické instituce dodávat ministry, poslance, generály a diplomaty, stejně jako technická škola dodává nezbytné inženýry.“⁴⁰ Uznává, že i mezi aristokracií jsou obrovské rozdíly ve schopnostech: těm neschopným ponechají jejich renty, z těch schopných si vyberou a ti vytvoří „generální štáb“.⁴¹

Rozporně hodnotí Taine postavení dělnictva a chudiny. Poukazuje především na obrovský rozměr chudoby v Anglii a označuje ji za otevřenou ránu anglické společnosti.⁴² Charakterizuje postavení chudiny jako otrocké. Otroky nedělá z chudáků zákon, ale tlak jejich situace. Konkrétně popisuje situaci dělníků v Manchesteru. Po stránce architektonické se mu továrny jeví jako obrovská a levná vězení. V nich mechanicky pracují tisíce dělníků. Podle Taina vedou život, který je v rozporu s přirozenými instinkty člověka.⁴³ Také ubytování dělníků v Manchesteru je otřesné, a to především v městských domech. Na předměstí, kde obývají úsporné domky vybudované továrnou, je situace lepší. Obě Tainovy návštěvy Anglie se odehrály v létě. Taine ale sám říká, že si nedovede představit, jak strašná musí být situace dělníků v zimě.⁴⁴

Na druhé straně ale Taine o pár desítek stránek dál píše, že dělnická třída v Anglii nevidí v patronu svého nepřítele. Je tomu tak proto, že se

38 Hippolyte Taine, *Notes sur l'Angleterre*, Paris: Hachette 1910, s. 49.

39 *Tamtéž*, s. 261–263.

40 *Tamtéž*, s. 209.

41 *Tamtéž*.

42 *Tamtéž*, s. 38–39. V poznámce uvádí statistiku, která zaznamenává růst počtu chudých v letech 1861–1871.

43 *Tamtéž*, s. 292–293.

44 *Tamtéž*, s. 293–294.

o ně patroni starají: zakládají pro ně banky, budují domy, které jsou jim po několika letech dávány do vlastnictví. Zakládají pro ně učiliště. Tam je učí nejen řemeslu, které potřebují, aby porozuměli strojům v továrně, ale také předvídatosti. Dělníci mohou odpočívat ve veřejných parcích, navštěvovat muzea a knihovny. V těch je baví hlavně životopisy a přírodní vědy. To plyne z přesvědčení Angličanů, že lid je třeba vzdělávat, jinak se stane neovladatelným. Soukromě iniciativě napomáhá i stát zakládáním škol.⁴⁵ Taine je přesvědčen, že toto počínání má úspěch. Vypráví o své cestě z Yorku do Londýna, kterou absolvoval vlakem. Pokud používal tento dopravní prostředek, jezdil třetí třídou, aby viděl právě chudší obyvatele. V tomto případě ovšem nepopisuje jen dělníky. Viděl prý dva typy, dosud robustní a pak ty už unavené. Pokud jde o venkovany, ti podle jeho svědectví vypadali zcela jinak než ti francouzští. Ne jako bývalí nevolníci, ale jako napolo měšťané nebo dělníci – v Anglii je statek továrnou jako ostatní podniky.⁴⁶ Setkal se zde se skotskými venkovany a zdůrazňuje, že skoro každý z nich umí číst a také čte. Příslušník střední třídy nikdy nemluví naprázdno, je čestný a rozumný.⁴⁷ Za to může částečně anglický výchovný a vzdělávací systém, který Taine považuje za nejlepší na světě,⁴⁸ a může se na tom podílet i skutečnost, že bohatí se od chudých neizolují: vytvářejí pro ně nadace, za něž se buduje kostel, železnice, park⁴⁹ anebo škola, jak jsem uvedla výše.

Celkově vidí Taine situaci jako spíš nadějnou v tom smyslu, že se v Anglii neschyluje k revoluci. Dělníci jsou sice rozhořčeni obrovskou nerovností majetku, ale vcelku je lid konzervativní. Je připraven spíš k reformám než k revoluci. Třídy nejsou rozděleny takovým způsobem jako ve Francii a není k dispozici systém, který by nahradil systém existující. Celkově se občané shodují a sklánějí se před zákonem. Systém je dobře vybudovaný a nemusí se bát útoků. Diskutuje se. Ale diskutuje se prostřednictvím seriózních novin a shromáždění. Tak se v celé zemi vytváří velký parlament, který připravuje, kontroluje a dokončuje práci obou komor skutečného parlamentu.⁵⁰

Taine považuje anglický způsob vedení politiky za lepší než francouzský.⁵¹ Volební právo je v Anglii omezené, ale přesto parlament respektuje veřejnou vůli. Lidé své zástupce znají, a proto je podporují. Ti navíc doveudou ostatní vést, protože se tomu během dlouhé doby naučili. K tomu jim

45 *Tamtéž*, s. 314–316.

46 *Tamtéž*, s. 387–388.

47 *Tamtéž*, s. 389.

48 *Tamtéž*, s. 142–143.

49 *Tamtéž*, s. 378.

50 *Tamtéž*, s. 239–241.

51 *Tamtéž*, s. 248.

nestačilo pouhé školní vzdělání. Musí umět cestovat, znát jazyky, potkávat se s vědci a politiky, srovnávat různé národy, jejich mravy a instituce. To dělají členové parlamentu během své dovolené. Ale nejen oni. Dělají to všichni bohatí nebo zámožní lidé už od dětství a dělá to inteligence. Je to nejlepší prostředek, jak se vzdělávat. Je fakt, že z toho množství jen menšina využije získané vědomosti, ale tuto cenu je podle Taina potřeba zaplatit.⁵²

Na druhé straně se Taine domnívá, že motorem anglické vlády nejsou ani tak instituce, jako například respekt k církvi, královně, ústavě, hierarchii, šlechtě a gentlemanům, dále svoboda diskuse, kontrola státu jedinci a jejich iniciativa.⁵³

Jak už jsem napsala, v *Poznámkách o Anglii* se setkáváme s prvky Tainovy teorie rasy, momentu a prostředí. Pokud jde o prostředí, zabývá se Taine zejména podnebím, které je v Anglii drsnější než v zemích na jihu Evropy, a proto je život chudých lidí zde daleko tvrdší než tam. To ovšem podle Taina zároveň lidí motivuje ke snaze vyhnout se chudobě. (Jak jsme viděli, mnohým z nich se to nedaří.) Moment je zde jasný, v *Poznámkách* Taine zkoumá Anglii raných šedesátých let 19. století a zbývá tedy rasa, která zde vystupuje ve formě temperamentu. Zde se Taine odvolává na starší dobu, na chování Angličanů za Restaurace a na Fieldingovy romány. Ty svědčí o tom, že Angličanům je vlastní divoký apetit, jehož se je třeba obávat. Proto se ho Angličané snaží potlačit a potřebují k tomu všechny své síly. Výsledkem je přísnost a prudérnost jejich chování. Pokud dojde k překročení míry a zločinu, je provinilec poslán do Austrálie a jeho rodina se snaží zůstat v anonymitě.⁵⁴ Avšak ne všechny zločiny jsou odhaleny a potrestány. Taine tvrdí, že to má dvě příčiny. Na jedné straně je to skutečnost, že v Anglii je jedinec chráněn víc než společnost, na druhé to, co Taine považuje za nedokonalost anglického zákonodárství – jeho založení na precedencích a absence vysoké teorie.⁵⁵

V Anglii podle Taina vznikají reformy zdola, ze soukromé iniciativy. Taine to vysvětluje jednak tím, že Angličané mají hodně energie (vzpomeňme na nutnost krotit jejich temperament) a tu energii potřebují vybit v nějaké aktivitě. Navíc nejenže jsou zámožní, nespoří na budoucí horší časy, ale vydávají peníze na vzdělání svých dětí, cesty a zlepšení společnosti. Kromě toho mají ekonomické znalosti a umí si vládnout sami. A konečně jsou schopni dělat nudné věci, aniž je to nudí; nepotřebují totiž tolik zábavy jako Francouzi.⁵⁶ Jistá forma svépomoci je charakteristická i pro města.

52 *Tamtéž*, s. 221–224.

53 *Tamtéž*, s. 238.

54 *Tamtéž*, s. 122–123.

55 *Tamtéž*, s. 284.

56 *Tamtéž*, s. 232–233.

Taine uvádí příklad Manchesteru, který má svou vlastní policii a vládne si sám, téměř bez zásahů shora. Kdyby měli Francouzi takové zřízení, byly by revoluce v letech 1830, 1848 a 1852 nemožné.⁵⁷

Když Taine popisuje celkový životní způsob Angličanů, soustřeďuje se na tři body: 1. Angličan počítá s tím, že je odkázán sám na sebe. Bere si za manželku nemajetnou ženu, má mnoho dětí a vydává veškeré své příjmy – nešetří. Je nesmírně pracovitý a nutí k práci i své děti. Neustále se vzdělává. Od jedné práce si odpočine u práce jiné nebo na cestách. Vždy vyrábí a vždy se snaží o zisk. Nepřeje si nic jiného ani pro sebe ani pro své děti. To je dáno i dědickým systémem, v němž dědí všechno nejstarší syn. Ostatní se musí zabezpečit sami, třeba tím, že odejdou do kolonií. Naproti tomu toto všechno Francouz nedělá: snaží se zabezpečit své děti. 2. Podnebí v Anglii je kruté, a proto vyžaduje suché, čisté, uzavřené a dobře vytápěné obydlí vhodné pro dobrou ženu, která je dobrou hospodyní. I zde Taine srovnává: tentokrát se zeměmi položenými jižněji, nejen s Francií, ale i s Itálií. Podnebí v Anglii nepodporuje požívačnost, ale naopak nutí lidi do stálého boje. Na druhé straně to ale také znamená, že chudým na jihu se vede lépe než chudým v Anglii. Taine píše, že nezná nic strašnějšího než oblečení, obydlí a figuru anglického žebráka. Angličané jsou tak horliví v práci a získávání bohatství také proto, aby se vyhnuli bídě. 3. Angličané potřebují tvrdá cvičení, bojovné instinkty a přání zvítězit. Tak jsou vychováváni v mládí, a to pak přenášejí do svého povolání. Jeho výkon jim usnadňuje jejich flegmaticnost, která potlačuje příliš mnoho nápadů a improvizací a umožňuje jim pracovat s pravidelností stroje. Kromě toho nejsou nervově přecitlivělí, a tedy nepotřebují živá a proměnlivá potěšení a neprotestují proti monotónnosti své práce.⁵⁸ Tady si ovšem Taine poněkud odporuje. Nebo se anglický temperament tak změnil od doby Restaurace nebo od Fieldingovy doby?

V každém případě Taine Angličany v mnohém obdivuje – a to se týká zřejmě především způsobu jejich vlády a samosprávy. Upozorňuje ale také na to, že ani anglický ani americký systém se nedaří přenést na kontinent. Nestačí totiž přenést systém vlády. Ten vyrůstá automaticky jako živá věc z kořenů, jimiž jsou ideje, zvyky, charakter, třídní podmínky a vzájemný poměr tříd. V Anglii existuje venkovská aristokracie, které lidé věří. Naproti tomu ve Francii jsou společenské skupiny navzájem nepřátelské a úředníci jsou jmenováni z centra a do svého úřadu přicházejí jako vnější moc, kterou je sice třeba poslouchat, ale která také může kdykoli změnit své působíště. V Anglii je ale vláda stabilní, protože jde o přirozené reprezentanty, které lidé znají. Srovnáme-li situaci s Francií v tomto bodě, vidíme, že ve Francii

⁵⁷ *Tamtéž*, s. 318.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 78–82.

v období voleb Francouzi neznají své kandidáty osobně. Všechny francouzské instituce – v republice, za císařství i v monarchii – jsou jen provizorní. Nejde o skutečnou reprezentaci. Neposkytují Francii nejvyšší třídu, protože tomu brání francouzské rovnostářství. A na demokracii amerického typu není Francie připravena.⁵⁹

V závěru své knihy Taine srovnává Anglii s Francií a zabývá se tím, které věci jsou v jedné věci lepší než ve druhé. V Anglii se jedná 1. o politické uspořádání, které je stabilní a vyzývá občany k účasti na správě veřejných věcí. Angličané se snaží stále je zlepšovat. V tom jim pomáhá informovaný tisk a kompetentní shromáždění, které Taine považuje za nejlepší na světě. 2. Anglické náboženství podřizuje rituály morálce. Káže sebeovládání, autoritu svědomí a kult vůle. Nestaví se proti moderní době a vědě, kněží se žení. Církev zakládá školy. Je blízko laikům a ti se jí podřizují. 3. Anglie je velká bohatá země, ale to je spojené se schopností vyrábět a získávat, vést politické záležitosti, podniky a kolonie, ale také kultivovat sebe sama. Angličané mají lepší vzdělání a serióznější tisk. Tón neudává malá elita, ale průměrná většina.

Na Francii Taine oceňuje 1. klima, které příznivě působí na duševní pochody a tělesnou konstituci. Staví to do protikladu k anglickému sklonu k melancholii. 2. Ve Francii je díky dědičným pravidlům jinak rozděleno bohatství. Lidé mají méně dětí a chudí nejsou tak strašně chudí jako v Anglii. 3. Ve Francii je jak společenský, tak rodinný život příjemnější. To je dáno radostnou povahou lidí a jejich větší komunikativností. Jak mezi členy rodiny, tak mezi členy společnosti panuje větší rovnost. Subordinace je nahrazována laskavostí a zdvořilostí. V konverzaci nebo v románech lze říci všechno a jít až na konec vyprávění nebo teorie. Francouzi jsou svobodomyšlnější, nenechají se potlačovat náboženstvím, morálkou a konvencemi jako Angličané.

Celkově Taine hodnotí Anglii jako silnější a Francii jako šťastnější. Každá země má to, čemu dává přednost.⁶⁰ To ale nic nemění na skutečnosti, že při srovnání stavu a fungování institucí má u něj větší váhu Anglie. Platí-li však teorie rasy, momentu a prostředí, pak opravdu není možné přenášet anglický systém do francouzských podmínek. Každá země je přece historicky vzniklým organismem, nicméně lze je alespoň porovnávat a případně ukazovat jako možný příklad.

59 *Tamtéž*, s. 217–220.

60 *Tamtéž*, s. 390–391.

TAINÉ'S THEORY OF SOCIETY AND STATE

The author presents Hippolyte Taine's conception of society and state, which are, in her interpretation as well as Taine's theory, deeply interconnected. It is quite obvious, however, that Taine was a committed liberal. This follows from his explicit ideas on the function of the state, his ruthless criticism of the Jacobin phase of French Revolution and Napoleonic conception of state as well as the state in which he lived, because that state stemmed from the Napoleonic conception. In the second part the author focuses on Taine's description of the English system. Taine sees both its advantages and drawbacks. Generally speaking, he finds the English system preferable to the French one. However, on the basis of the theory of race, moment and environment, it was not possible to implement the English model in France.

Doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc.
Katedra filozofie
Filozofická fakulta MU v Brně